

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár múltja és jelene

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár története és állománya

Könyvtárunk története a középkorra nyúlik vissza.

A 11. századtól, Szent István korától kezdődően a török hódoltságig értékes kódexeket és ősnymtatványokat őriztek Kalocsán. 1526-ban Tomori Pál kalocsai érsek elesett a mohácsi csatában, majd 1529-ben a törökök felégették Kalocsa városát. A káptalan tagjai elmenekültek, és magukkal vitték az értékes köteteket. A középkori gyűjteményből mindössze két ősnymtatvány került vissza a 20. század elején; néhány példányt a világ más könyvtáiraiban őriznek, a többi könyvnek azonban a török idők viszontagságai következtében nyoma veszett.

A török uralom után, a 18. század elején indulhatott meg újra a könyvek gyűjtése. A század egyik legkiemelkedőbb bibliofil érseke, könyvtárunk alapítója Patachich Ádám (1717–1784), kora nagy műveltségű, széles látókörű főpapja volt, aki 1776-ban kapta meg kinevezését a kalocsai érseki székre. Patachich tanulmányai során sokat foglalkozott az irodalommal, ennek megfelelően nagy becsben tartotta a könyveket. A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár alapítójaként Patachich Ádám korának egyik legnagyobb és leggazdagabb hazai könyvtárát hozta létre. A gyűjtemény nagyságrendjét jól érzékelteti egy számszerű összehasonlítás. Az érsek magángyűjteménye 1783-ban 16 242, míg az ország egyetlen jelentős „állami” gyűjteményeként az az ekkortájt éppen Budáról Pestre költöző egyetem könyvtára 15 494 kötetes volt. Halálakor, 1784-ben a gyűjteménye már 19 000 kötetből állt. Ugyanebben az évben kelt ajándékozási okmányában könyveit utódaira hagyományozta, hogy azokat a főszékesegyházzal és a káptalannal együtt birtokolják. Patachich érsek utódai folytatták a könyvgyűjtést,

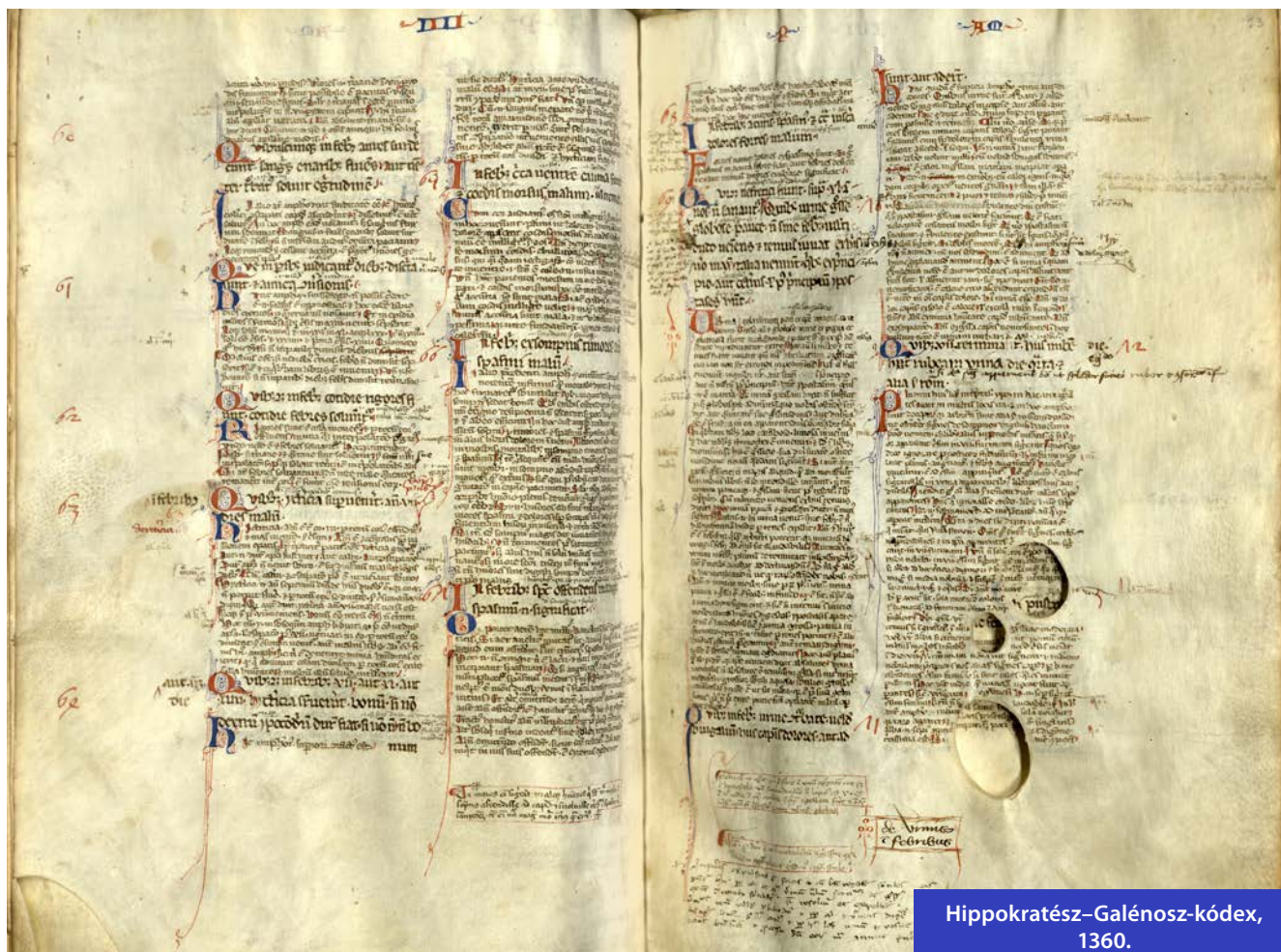

Grócz Zita

így az érseki és kanonoki hagyatékokból tovább bővült a könyvtár. A gyűjtemény nagysága ma már eléri a 170 000 kötetet, és az érseki palota keleti szárnyának első és második emeletén valamennyi helyiségét elfoglalja. A keleti szárny első emeletén található Patachich-terem nyitva áll a látogatók előtt. A korabeli ízléssel berendezett, impozáns teremben a falak mentén körben faragott tölgyfa állványok sorakoznak. A terem pilléreire könyvespolcokat építettek, középre pedig praktikus író-munkasztalokat helyeztek el. Minden íróasztalon több mint 500 kötet sorakozik. A könyvszekrények tetejét díszes faragott keretekbe foglalt portrék ékesítik: Franz Anton Maulbertsch különböző klasszikus irodalmárokat és tudósokat ábrázoló grisaille fatáblaképei. Ma is egyedülálló látványt nyújt a könyvek egységes, aranyozott bőrkötése, amely Werner Vencel könyvkötőmester munkája. A könyvtár látogatható részein állandó és időszakos kiállítások mutatják be az intézmény történetét és a gyűjtemény kialakulását.

Hartmann Schedel,
Liber chronicarum, Nürnberg,
Anton Koberger, 1493.

Hippokratész–Galénosz-kódex,
1360.

Könyvészeti ritkaságainak keresztül a látogatók megismerkedhetnek a különböző korok könyvkultúrájával, valamint a kéziratos és nyomtatott könyvek történetével.

A könyvtár legrégebbi írásos dokumentuma az ókori Mezopotámiából származó ékiratos agyagszeg, amely Gudea lagasi papkirály korából való (Kr. e. 2110 körül). Kéziratos gyűjteményünk több mint 800 kötetből áll, amelyek közül a legértékesebbek a 11–16. századból származó középkori kódexek (64 darab). A legrégebbi kódex a 11-12. századra datálható. A türelem és a szorgalom remekműve a 13. századi *Biblia Latina* pergamenkódex. A teljes Ó- és Újszövetséget tartalmazó Szentírást szinte átlátszóan vékony – magzati bárányok bőréből készített – pergamenlapokra másolták le, mindössze 1 mm-es (gombostűfej nagyságú) betűvel. Szent Pál leveleit tartalmazza az az iniciálékkal gazdagon díszített kézirat, amely 1250-ből származik. A szentírási szöveget Petrus Lombardus 12. századi párizsi püspök kommentálta. Ez a kommentár ma már csupán néhány könyvtár féltve őrzött és kisszámú tudós által olvasott kincse.

Az Arisztotelész-kódex a filozófus négy bölcséleti és erkölcsi művét tartalmazza. Kódexszakértők szerint a 13. századból a kalocsai példánnyal együtt mindössze nyolc Arisztotelész-kódex maradt fenn. A többi hét példányban nem szerepel dátum, ebben viszont az *okokról* című értekezés végén feltüntették az 1290-es évszámot. A Hippokratész–Galénosz-kódex 1360-ban készült. Hippokratész aforizmáit és kórjósait, valamint Galénosz orvosi rendszabályait tartalmazza, Afrikai Konstantin Monte Cassinó-i szerzetes fordításában és magyarázataival. Patachich Ádám érsek egy bécsi aukción vásárolta meg a kéziratgyűjtemény egyik legszebb művészi díszítésű pergamenkódexét. A 15. századi Zsoltároskönyvet gazdagon díszítették aranyozott iniciálékkal és kis méretű szövegközi képekkel, miniatúrákkal. A legnagyobb ritkaságok közé tartozik egy 15. századi *Breviarium* táblájába ragasztott táblanyomat 1452-ből.

A 15. századi első nyomtatott könyveket, az ősnymtatványokat a legszebb kiadások képviselik. A mainzi, nürnbergi, velencei és bázeli ősnymdákban származó, kézzel színezett metszetekkel, tollrajzos virágmotívumokkal és aranyozott iniciálékkal díszített példányokat őriz a gyűjtemény.

Tycho Brahe,
Astronomiae instauratae
mechanica, Wandsbe,
Philipp von Ohr, 1598. Nr. 25.

Aldus Manutius, a híres velencei mester munkássága kiemelkedő a 16. századi nyomdászat történetében. Aldus velencei műhelyéből több ritka görög és latin nyelvű kiadás is megtalálható, a bázeli Johannes Frobenius kötetei mellett. Frobenius kiadványai Aldus műveivel együtt a legszebb 16. századi könyvek, a könyvművészet történetének kiemelkedő remekei. A reformáció nyomdászai főleg nemzeti nyelvű munkákat adtak ki. Könyvtárunk őrzi Hans Lufft wittenbergi nyomdász legjelesebb munkáját, a Luther-Biblia teljes, gazdagon illusztrált kiadását, valamint a reformátor saját használatú Bibliáját is kézírásával. Mérföldkő a csillagászat történetében Kopernikusz *De revolutionibus orbium coelestium* (Az égi pályák körforgásáról) című műve, amelyben közli a Nap-középpontú (heliocentrikus) világrendszerről szóló elméletét. Kopernikusz könyvének 1566-os bázeli kiadása mellett kivételes ritkaságnak számít Tycho Brahe dán csillagász *Astronomiae instauratae mechanica* című, 1598-ban nyomtatott könyve, amelyből a világon mindössze néhány regisztrált példányt tartanak nyilván.

Andreas Vesalius az újkori anatómia megalapítója; fő műve, a *De humani corporis fabrica* (Az emberi test felépítéséről) korszakalkotó az orvoslás történetében. Művének 1555-ben, Bázelen megjelent javított kiadása az akkori színesített könyvkiadás csúcsteljesítménye. Vesalius anatómiája mellett számos 16. századi gyógyszeres- és füveskönyv is sorakozik a polcokon. Lorenz Fries *Spiegel der Artzney* című, 1518-as strassburgi kiadása a korabeli orvosi könyvek mintapéldánya.

A régi magyar könyvek közül a Vizsolyi Biblia, Heltai Gáspár krónikája, Pesti Gábor hatnyelvű szótárának 1538-as ritka példánya, valamint a híres magyar nyomdász és betűmetsző, Misztótfalusi Kis Miklós nyomtatványai is megtalálhatóak a gyűjteményben. Regényes sorsú a Rodostót megjáró *Liliomkert* című imádságoskönyv. II. Rákóczi Ferenc egyik embere vitte magával Törökországba, ahol egy könyvkötő újrakötötte, és a monogramját is beleégette a fedőlapba. A bujdosók leszármazottai csak az 1780-as évek végén térhettek haza, és ekkor ajándékozták a kötetet Kollonich László kalocsai érseknek.

Modernizáció, digitalizálás és kutatás

Az állomány elektronikus feldolgozásának történetében a 2000. évig kell visszamennünk. Ekkor indítottuk el a retrospektív katalóguskonverziót, amely megalapozta a hagyományos, cédulákra épülő rendszerünk elektronikus átállítását. Könyvtárosként mindannyian jól tudjuk, mekkora módszertani kihívás a régi, kézzel írt vagy gépelt papírcédulák visszamenőleges elektronikus feldolgozása – különösen egy ilyen nagy értékű, muzeális állomány esetében. Akkoriban természetesen még a kor technikai lehetőségeihez kellett igazodnunk. A munkát a ma már muzeálisnak ható, DOS-alapú Orbis adatbázis-kezelőben kezdtük meg. Külön adatbázisban rögzítettük az 1850 előtti régi könyveket és az 1850 utáni dokumentumokat. Bár ez a puritán környezet mai szemmel kezdetlegesnek tűnhet, szakmai szempontból ez volt a digitalizációnk igazi bölcsője. Az itt kialakított adatbázis-logika fektette le a későbbi fejlesztések alapjait. A célunk egyértelmű volt: egyetlen integrált rendszerben kereshetővé tenni a teljes kalocsai gyűjteményt. Azonnal szembesültünk azonban a legnagyobb nehézséggel: a régi katalóguscédulák leírásai hiányosak voltak. Gyakran hiányzott a szabványos bibliográfiai leírás, a terjedelmi adatok és egyéb fontos információk.

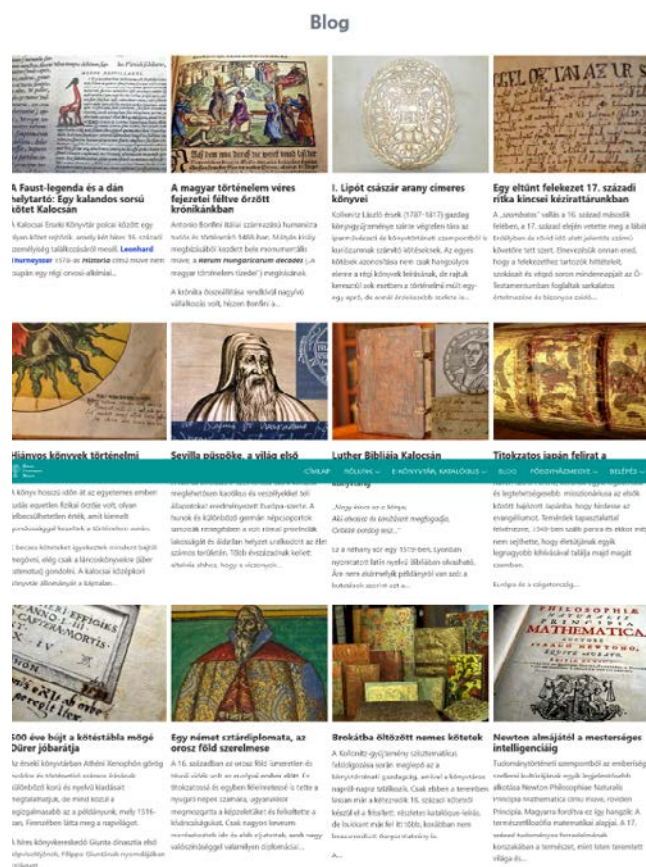

Így a munka korántsem merült ki az adatok egyszerű begépelésében; szinte minden egyes tételnél komoly kutatómunkára, rekatalogizálásra és adatkiegészítésre volt szükség.

A folyamatban a következő jelentős mérföldkövet a 2002-es év jelentette. Ez szorosan kapcsolódik Kékesi János főkönyvtáros örökségéhez, aki 1962 és 1977 között vezette a könyvtárat, és megalapozta a gyűjtemény modern kutatását. Az ő időszakához kötődik az az 1962–1963-as nagy állományrendezés is, amikor a muzeális gyűjteményekből egy úgynevezett duplumeladás keretében körülbelül 6 000 kötetet értékesítettek. Az ebből befolyt összegből tudták finanszírozni a kalocsai Nagyboldogasszony-főszékes-egyház tetejének sürgős javítási munkálatait. A megmaradt könyvanyagot Kékesi János ekkor teljes egészében átrendezte, és új raktári jelzetekkel látta el. Mivel a régi jelzetek ekkor eltűntek, a hazai és nemzetközi bibliográfiákban, nyilvántartásokban – például a CIH-ben (*Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis Hungariae asservantur*) – a mai napig a korábbi jelzetek szerepelnek, ami komoly kihívást jelentett a kutatás és a feldolgozás során. Éppen ezért volt kulcsfontosságú, hogy az ősnymtatvány-gyűjteményünk 2002-ben megkezdett retrospektív feltárása már szigorúan autopszia – vagyis a kötetek fizikai kézbevétele és egyedi vizsgálata – alapján zajlott. A leíró adatok rögzítése mellett elkezdtek a legfontosabb oldalak, az incipitek, explicitek és illusztrációk képi feldolgozását is.

A könyvtári digitalizációban a 2004-es év hozott fordulóponthoz, amikor egy minisztériumi pályázat segítségével beszereztünk egy nagy teljesítményű A3-as szkennert, és a Pytheas Könyvmanufaktúra professzionális könyvszkennerével négy kiemelten védett dokumentumunkat teljes egészében sikerült digitalizálnunk, majd elérhetővé tennünk a honlapunkon. A múlt értékei itt kapcsolódtak össze először a jövő technológiájával.

A technikai alapok lefektetése után a közel 4 000 kötetes antikvaállomány feldolgozására fókuszáltunk. A digitalizálás gyümölcseként született meg a *Kalocsa kincsei* CD-sorozat három része, amely szó szerint hazavihetővé tette a könyvtár falai között őrzött értékeket. Ezzel párhuzamosan elindítottuk a hasonló kiadások sorát: a Pytheas Könyvmanufaktúrával együttműködésben olyan tökéletes, az eredeti kötés-technikát, papírmínőséget megidéző kiadásokat hoztunk létre, amelyek a bibliofil igényeket is maximálisan kiszolgálják. Azóta 33 ritka kötet hasonlója készült el.

A 2007-es év újabb szintlépést hozott: bevezettük a Corvina integrált könyvtári rendszert. Ennek köszönhetően az 1850 utáni könyveink online katalógusa felkerült az internetre. Ezzel párhuzamosan megkezdtük a Régi Magyar Könyvtár (RMK) gyűjtemény tudományos leírását és fotózását, majd folytattuk a munkát a Régi Magyarországi Nyomtatványokkal (RMNY) is. 2012-ben elérkezett az idő, hogy az addig felhalmozott hatalmas adatmennyiséget egyetlen, modern platformra tereljük: a korábbi Antik adatbázisunkat teljes egészében konvertáltuk a Corvina rendszerbe. Időrendben haladva a feldolgozást a 17. századi könyvekkel folytattuk.

Ha mérleget vonunk a 2002 és 2012 közötti tízéves ciklusról, elmondhatjuk, hogy ez egy igen intenzív feldolgozási időszak volt: ősnymtatványok, antikvák, RMK-k, RMNY-k feldolgozása, több mint 50000 digitális kép. A történeti állomány szisztematikus feltárása során öt olyan ősnymtatványt fedeztünk fel, amelyek a hazai és a nemzetközi nyilvántartásokat is jelentősen gazdagították.

2014-ben egy csúscategóriás Bookeye szkennel beszerzésével képessé váltunk a legértékesebb és legsérülékenyebb középkori kódexek fizikai sérülés nélküli digitalizálására, amelyeket a honlapunk 2015-ös teljes megújulása után a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tettünk. A könyvtár életében a 2017-es év hozott újabb mérföldkövet, amikor a *Fragmenta et Codices* Kutatócsoport révén valódi tudományos kutatóbázissá alakultunk. 2019-ben elindítottuk az egyik legátfogóbb projektünket: alapító érsekünk könyvtártermének, a Patachich-terem könyvanyagának részletes, modern feldolgozását és leírását.

Amikor a világ 2020-ban a lezárások miatt az online térbe kényszerült, könyvtárunk ehhez igazodva elindította a *Válogatás régi, ritka dokumentumainkból* című online tartalomszolgáltatását. A régi, ritka gyűjtemény anyagából épülő, folyamatosan gazdagodó adatbázis az intézmény által őrzött legkorábbi dokumentumok-

hoz biztosít hozzáférést. A kódexekről, kéziratokról, ősnymtatványokról, ritka könyvekről készült digitális felvételeket jó minőségben, a forrás megjelölésével szabadon hozzáférhetővé, letölthetővé és felhasználhatóvá tettük, így az eredetiben csak szigorú kutatási engedéllyel tanulmányozható dokumentumok nemcsak a tudományos kutatók, hanem a lehető legszélesebb közönség számára is elérhetővé váltak. A 2022-es év újabb tudományos együttműködést hozott: megkezdte nálunk kutatásait az MTA-BTK Zenetudományi Intézet „Lendület” Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoportja is, amely az egykori, úgynevezett zágrábi kötések után kutatva a nálunk őrzött kottás kódextöredékeket dolgozta fel.

2023-ban egy újabb nagyszabású vállalkozásba kezdünk: Kollonich László érsek (1736–1817, érsek: 1787–1817) több mint 23 000 kötetes magánkönyvtárának szisztematikus feldolgozásába. A munka jelenleg is tart, és a számok önmagukért beszélnek: eddig 8 290 rekordot módosítottunk és vittünk be a rendszerbe – szigorúan autopszia alapján. A két muzeális gyűjtemény feldolgozása során 325 olyan, korábban teljesen ismeretlen antikvát és régi magyar nyomtatványt fedeztünk fel, amelyek létezéséről korábban nem volt tudomásunk!

Honlapunk több mint tízévi sikeres működés után 2025-ben teljes strukturális és vizuális megújuláson esett át. Az átfogó fejlesztés eredményeként az adatbázisaink és szakmai anyagaink immár modern, letisztult és felhasználóbarát felületen érhetőek el, biztosítva a gyorsabb és áttekinthetőbb böngészést. A megújulást követően egy hiánypótló blogsorozatot indítottunk, amelyben a könyvtárosok közérthető stílusban, gazdag és nagy felbontású képi dokumentáció kíséretében mutatják be könyvtárunk rejtett kincseit. Facebook-bejegyzéseinkben nemcsak a muzeális ritkaságokat tárjuk az olvasók elé, hanem bepillantást engedünk a tudományos feldolgozó-munka kulisszatitkaiba is, megosztva a legizgalmasabb könyvészeti és kultúrtörténeti felfedezéseket. A kezdeményezés szakmai elismerést aratott: írásainkat mára a legmeghatározóbb hazai könyvtári, múzeumi és közgyűjteményi portálok is rendszeresen szemlézik és hivatkozzák.

A virtuális világ mellett a Patachich-teremben 2008 óta minden évben egyedi, tematikus időszaki kiállításokat rendezünk. Kezdtük a Bibliakiállítással, bemutattuk a csillagászat történetét, „utaztunk” misszionáriusokkal, foglalkoztunk a világvallásokkal, a víz kultúrtörténetével, vagy éppen a gasztronómiával és a vadászattal. Legutóbb a gyógyítás történetét és a Szentéveket dolgoztuk fel, idén, 2026-ban pedig a kiemelkedő *Tomori 500 – Kard és kereszt* hadtörténeti kiállítással tisztelgünk a múlt előtt. Az egyes kiállítások anyagából gazdag kísérőkiadványokat is megjelentettünk.

Könyvtárunkban már több mint 20 éve, 2002 óta szakrestaurátorok végzik a helyszíni restaurálást és állományvédelmi munkát. Az elvégzett állagmegóvó és helyreállító restaurálásnak köszönhetően a pótolhatatlan könyvészeti ritkaságokat, egyedi példányokat tartalmazó Patachich-, Kollonich- és ősnymtatvány-gyűjtemény (mintegy 30 000 kötet) visszanyerte eredeti szépségét, a kötetek konzerválása hosszú távra biztosítja a muzeális állomány kutathatóságát, további feldolgozását. Az elvégzett munka nagyságrendjét érzékelteti, hogy a 19 000 kötetes Patachich-gyűjtemény helyszíni restaurálása 14 évig (2002-től 2015-ig) tartott. 2016-ban megkezdődött Kollonich László érsek, a neves bibliofil könyvgyűjtő számos ritkaságot, muzeális dokumentumot tartalmazó könyvtárának állagmegóvó, helyreállító kezelése is.

A globális kutatási hálózatban való részvételünk méltó összefoglalása az elmúlt évtizedekben elvégzett munkáknak. A könyvtár szakmai hálózatokon keresztül kapcsolódik a nemzetközi kutatói világhoz: az elmúlt években Japántól Uppsalán és Glasgow-n át Piséig számos szakember kutatta a kalocsai gyűjtemény ritkaságait. A közös munka konkrét, kézzelfogható szakmai eredményeket hozott, amelyek új cikkek, tanulmányok és interaktív workshopok formájában valósultak meg. 2026. június 1-jén tettük elérhetővé régi könyveink és kézirataink online katalógusát – jelenleg 870 kézirat, 465 ősnymtatvány, 3 162 antikva és 15 599 darab 1850 előtti dokumentum, összesen 20 096 rekord kereshető az adatbázisban, a leírások a feldolgozás ütemében frissülnek, így a kereshető dokumentumok köre is folyamatosan bővül.

Felhasznált irodalom:

- Boros István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*, Bp., Balassi Kiadó, 1994.
 Dobék Ágnes, *Patachich Ádám kalocsai érsek könyvtárának gyarapítói – Egy könyvgyűjtési hálózat működése Kalocsa, Pest, Bécs és Róma csomópontjai mentén (1776–1784)*, in Magyar Könyvszemle 142 (2026), 21–52.
 Farkas Gábor Farkas, *A magyar Kopernikusz*, in Magyar Könyvszemle 125 (2009), 305–322.
 Huszár Ernő, *A kalocsai főszékesegyházi/érseki/könyvtár*, Kézirat, Kalocsa, é.n.
 Illés György, *Mesélő könyvtárak*, Bp., Móra, 1984, 42–53.
 Kékesi János, *A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár 1784–1964*, Kézirat, Kalocsa, 1964.
 Lakatos Adél (szerk.), *Patachich Ádám érsek emléke, Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve*, Kalocsa, 2005.
 Tóth Tamás, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Budapest-Kalocsa, METEM-Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2014.
 Vértessy Miklós, *Patachich Ádám ősnymtatványgyűjteménye*, in Magyar Könyvszemle 84 (1968) 54–61.
 Wehli Tünde–Boros István, *Bibliák Kalocsán*, Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár, 1996.
 Winkler Pál, *A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története*, Kalocsa, Árpád Rt., 1932.
<https://konyvtar.asztrik.hu/blog>
<https://konyvtar.asztrik.hu/katalogus>
<https://konyvtar.asztrik.hu/node/278>
<https://www.facebook.com/konyvtar.asztrik>